

Три пласта на лексикално редактиране в Зографското евангелие*

Явор Милтенов

Институт за български език
Българска академия на науките
София, България

Три слоя лексического редактирования в Зографском евангелии

Явор Милтенов

Институт болгарского языка
Болгарская академия наук
София, Болгария

Резюме

В статията се изследват кирилските и глаголическите глоси в полетата на Зографското евангелие, които са оставени от преписвача на ръкописа. Те са едно от най-ранните свидетелства за начина, по който през X–XI в. се е извършвало лексикалното редактиране на текстовете и за същността на този процес. Проучването на глосите е поставено в контекста на предходни проучвания върху други два пласта: лексикалните варианти, с които текстът на Зографското евангелие се противопоставя на този в Мариинското евангелие, Асеманиевото евангелие и Савината книга, и синонимните замени, които в научната литература се третират като източнобългарски. Направеният анализ води към заключението, че ежедневното писмо на преписвача е кирилицата, а стремежът му е да замени или обясни определени чужди, неславянски думи. Повечето синоними и тълкувания, които той предлага в

* Изследването е извършено по проект The Origin of the Glagolitic-Old Church Slavonic manuscripts, финансиран от Австрийския фонд за наука (№ P29892).

Цитирование: Милтенов Я. Три пласта на лексикално редактиране в Зографското евангелие // *Slověne*. 2019. Vol. 8, № 1. С. 12–24.

Citation: Miltenov Y. (2019) Three Layers of Lexical Editing in Codex Zographensis. *Slověne*, Vol. 8, № 1, p. 12–24.

DOI: 10.31168/2305-6754.2019.8.1.1

полетата, не са повлияни от традицията и най-вероятно са негова собствена инициатива, която се вписва типологически във вече установени процеси на лексикална редакция през българския X в.

Ключови думи

Зографско евангелие, глаголица, кирилица, глоси, вторични четения

Резюме

Целью статьи является изучение кириллических и глаголических глосс на полях Зографского евангелия, которые добавлены писцом рукописи и представляют собой одно из древнейших свидетельств лексического редактирования X–XI в. Глоссы рассматриваются в контексте 1) лексических разночтений, в которых текст Зографского евангелия противопоставляется Мариинскому и Ассеманиевому евангелию и Саввиной книге и 2) синонимичных замен, которые в научной литературе считаются восточноболгарскими. Анализ показывает, что основной азбукой писца Зографского евангелия была кириллица, а его цель заключалась в замене или объяснении некоторых неславянских слов. Большинство синонимов и толкований он включил, как кажется, не под влиянием традиции, а, скорее всего, по собственной инициативе. Типологические характеристики его работы сходны с уже известными особенностями лексического редактирования в Болгарии десятого века.

Ключевые слова

Зографское евангелие, глаголица, кириллица, глоссы, вторичные чтения

Abstract

The article aims to examine Cyrillic and Glagolitic glosses in the OCS Codex Zographensis, inserted by the scribe himself. These notes in the margins are among the earliest examples of editorial work in a Slavonic written monument ever, hence they are an important evidence about the way the lexical editing in the 9th–10th century was applied and about its essence. The study on the glosses is put in the context of previous research on 1) the lexical variants with which the text of Codex Zographensis is opposed to that of Codex Marianus, Assemanianus and Liber Sabbae, and 2) the lexical alterations which in scholarly literature are treated as East Bulgarian. The analysis leads to the conclusion that Cyrillic was the copyist's usual script, that his daily writing routine might have been in Cyrillic, and that his intention was to replace or explain certain foreign, non-Slavic words. Most synonyms and interpretations he offers are not influenced by the tradition and are probably due to his own initiative, which typologically corresponds to already established processes of lexical editing in 10th century Bulgaria.

Keywords

Codex Zographensis, Glagolitic, Cyrillic, glossae, secondary variant readings

1.1. Зографското евангелие, глаголически ръкопис от X–XI в., е открито за науката от А. Миханович през 1843 г. През септември 1860 г. то е предадено от братството на Зографския манастир на П. И. Севастиянов

като дар за руския император и е пренесено в Русия. Започва активното му изучаване, публикуват се части от текста, през 1879 г. е извършено цялостно издание от В. Ягич [Jagić 1879]. С това се създава основата за разностранни следващи проучвания, които, най-общо, определят Зографското евангелие като пазещо най-много архаични езикови, правописни, палеографски характеристики в сравнение с останалите старобългарски ръкописи.

1.2. Лексиката на паметника винаги е била във фокуса на научното внимание. Многобройните изследвания, и частни, и обобщаващи, почти неизменно се опират на съпоставка с други ранни в текстологическо отношение евангелски преписи, с гръцкия текст, с лексикографските данни за определени лексеми. Макар невинаги това да е предварително дефинирана цел, в тях обикновено се достига до изводи относно първичността или вторичността на определени четения. Екскерпирането на подобен материал и неговото осмисляне могат да доведат до различни групирания на примерите и до опит за интерпретиране на процесите, които те отразяват. Най-малко два такива пласта са известни и добре документирани, а на трети, не толкова добре проучен, бих искал да обърна по-съществено внимание в настоящата работа.

2. От една страна, въз основа на редица проучвания са идентифицирани известен брой разночетения, с които текстът на Зографското евангелие се противопоставя на този в Мариинското евангелие (Мар), Асеманиевото евангелие (Ас) и Савината книга (Сав) (вж. напр. [Moszyński 1968a, 1968b] и цитираната литература). Макар тези паметници да са различни като тип и история, такива лексикални варианти могат да се приемат като белег за езиковите предпочитания на писача и/или за характеристиките на текстологическата традиция, на която той се опира. Става дума например за употребата¹ на **клддльзь** вместо **стоудньць** (Мар, Сав, Ас) в Лк 14:5 (*φρέαρ*), **масло** вместо **олѣи** (Мар, Сав, Ас) в Лк 7:46 (*ἔλαιον*), **мьздоньць** вместо **мьчтарь** (Мар, Сав, Ас) в Мт 9:10, 9:11 (*τελώνης*), **мьздьница** вместо **мьчтница** (Мар, Сав, Ас) в Мт 9:9 (*τελώνιον*), **настоиашт[ааго дьне]** вместо **наставъшааго дьне** (Мар, Сав) и **насжштньгъ** (Ас) в Мт 6:11 (*ἐπιούσιος*), **пѣньльзь** вместо **асъсарии** (Мар, Ас) в Мт 10:29 (*ἄσσοριον*), **поуштѣница** вместо **поуштѣнага** (Мар, Ас) в Лк 16:18 (*ἀπολελυμένη*, срв. и **потъпѣга** в Мар, Ас в Мт 19:9), **часъ** вместо **година** (Мар, често и Ас, Сав) в Лк 12:46, Йо 4:6, 4:21, 4:52, 4:53, 5:25, 5:28, 5:35, 11:9, 12:23, 12:27, 17:1 (*ώρα*) и др. Според критическите издания [Алексеев et al. 1998, 2005] някои от посочените варианти от Зографското евангелие остават изолирани и нямат продължение в следващи препи-

¹ Примерите прилагам в кирилска транслитерация и в нормализирана основна форма. На първо място стои лексемата, употребена в Зографското евангелие.

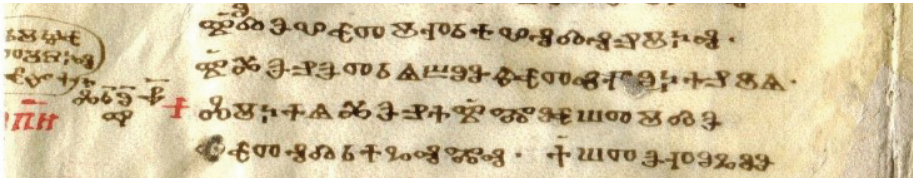
си, напр. **мъздѣимъць**, **мъздѣница**, **настоѣашт[аго дѣне]**. Същото се отнася и за употребата на **островъ** вместо **отокъ** в Йо 18:1, която е особено любопитна, тъй като **отокъ** (напр. в Сав) е наложило се в най-ранната традиция погрешно прочитане на изконното **потокъ** (напр. в Мар, Ас), отговарящо на гръцкия еквивалент *χεῖμαρος*.

3.1. Друга група диференциращи четения се състои от предпочетени синоними, които се откриват на същите места в евангелски преписи със следи от източнобългарска редакция на Евангелието [Славова 1989а] и са типични като употреба за възникнали също в Източна България преводни и оригинални текстове. В свое специално изследване Т. Славова [Eadem 1989б] извежда на преден план следните примери²: употреба в Зографското евангелие на **акъ** и **ѣкъ** вместо откриващо се в други ръкописи първично **ако** съответно в Мт 10:16, Мк 1:22, 12:25, Лк 22:31 и в Мк 3:5, 12:31, Лк 6:10, **великъ** вместо **велии** в Мт 14:15, **жидъ** вместо **иудѣи** в Йо 18:35, 19:12, **кладъ** вместо **стоуденьць** в Лк 14:5, **лоучити сѧ** вместо **ключити сѧ** в Мк 14:31, **лѣвъ** вместо **шоуи** в Мт 25:33, Мк 10:37, 10:40, Лк 23:33, **масло** вместо **олѣи** в Лк 7:46, 10:34, **оставление** вместо **отъпоуштеніе** и **отъданіе** в Лк 1:77, **пастоухъ** вместо **пастырь** в Мт 9:36, Мк 6:34 и в съдържанието на Евангелието от Лука, **понавица** вместо **плаштаница** в Мт 27:59, Мк 14:51, 15:46 **сѣворъ** вместо **сѣньмъ** в Лк 22:66, Йо 11:47, **цвѣтъ** вместо **кринъ** в Мт 6:28, Лк 12:27. В случаите с **кладъ**, **понавица** и **цвѣтъ** в Зографското евангелие, отбелязва Славова [Ibid.: 37], техните „дублети“ **стоуденьць**, **плаштаница** и **кринъ** не са засвидетелствани другаде в текста на ръкописа, докато по отношение на останалите в него се употребяват и двата синонимни варианта. Наличието на тези замени в текста, макар и не системно и изчерпателно въведени, е един от основните аргументи на изследователката (заедно с други, фонетични и морфологични) в полза на хипотезата, че Зографското евангелие може да е възникнало в Източна България, за разлика от утвърденото в науката мнение за югозападнобългарския/македонския/охридския му произход [Ibid.: 37–38]. А. С. Львов предлага няколко десетилетия преди работата на Славова още по-разширен списък от източнобългарски, според него, лексикални предпочитания, отразени в Зографското евангелие [Львов 1966: 297–300]. Той включва сред тях освен част от цитирания по-горе материал също спорадичното използване на³ **ничѣтоже** вместо **ничесоже**, **скоро** вместо **ядро**, **подроуѣтъ** вместо

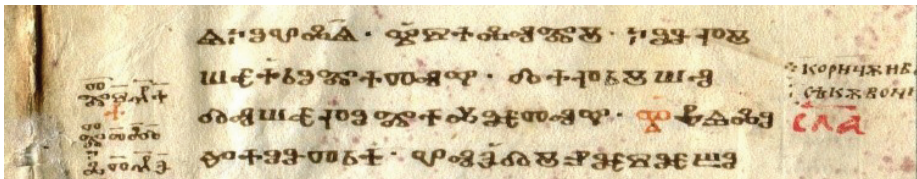
² Примерите за лексикална вариативност са извлечени в станалото класическо изследване на Т. Славова въз основа на съпоставка с над 35 тетра- и апракос-евангелия [Славова 1989а: 23–24]. На първо място посочвам използваната лексема в Зографското евангелие, а на второ — вероятното ѝ по-архаично съответствие от използваните от авторката ръкописи.

³ На първо място стои вариантът от Зографското евангелие, а на второ — по-

ск- другаде в писмените паметници извън този библейски стих, срв. [Miklosich 1862–1865: 846, 1137; Срезневский 1912: 376, 586, 1615, СРЯ 2000: 212, 2008: 226]. В лексикографските справочници фигурират вариантите **СТЪЛЪЗЪ** и **ШТЪЛАГЪ**, част от които са извлечени от кратката редакция на Закона за съдене на хората [Максимович 2004: 97]. Поради трикратната ѝ поява в този текст от повечето учени се приема, че лексемата е моравизъм⁹. Глосата в Зографското евангелие, както изглежда, фиксира активната ѝ употреба в южнославянска среда, поне според нашия преписвач, който заменя с нея гръцко наименование на парична единица. Да се предлага заместване или обяснение на една чужда дума с друга изглежда твърде нелогично предвид контекста и очевидните цели на редактора. За разлика от примерите, засвидетелствани в речниците, в които думата отговаря като стойност на νόμισμα, тук еквивалент на вероятното съчетание [т]ри чл[с]ти скъ[л]ъза е δραχμή.

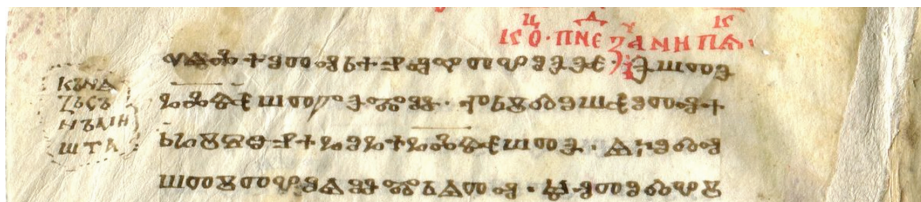
И **корицъ** (Мк 16:1, л. 128r) не се среща в други евангелски преписи. **Корица** е рядка дума, която се употребява като превод на κινναμώμον ‘канела’ в Петокнижието, Изх 30:23 [Вилкул 2015: 228] и в архаичния превод на Слово за намиране на главата на Йоан Кръстител [ВНГ: 839; Срезневский 1893: 1287].

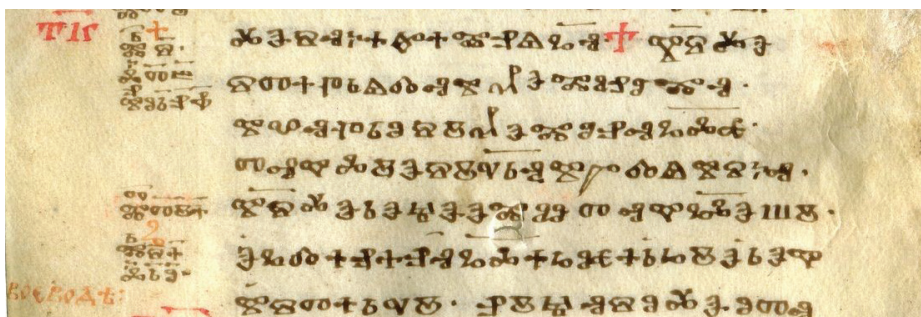
Къназъ съгнѣмишта на л. 89v се отнася към архисвнѣгога (Мк 5:35). Според проучването на Т. Славова замяната на гръцизми с първи корен **архи-** е източнобългарска черта, но точно такава съответствие в Мк 5:35 не се открива в ползваните от нея източници [Славова 1989а: 31–32]. Възможно е копистът да е сверил с идентичния епизод в своя ръкопис

⁹ Вж. [Максимович 2004: 97] и посочената литература. Към друго мнение се придържа [Станков 2016: 115]. За етимологията на тази германска заемка и мнение, че не би могла да е късна заемка, вж. [Pronk-Tiethoff 2013: 161–162].

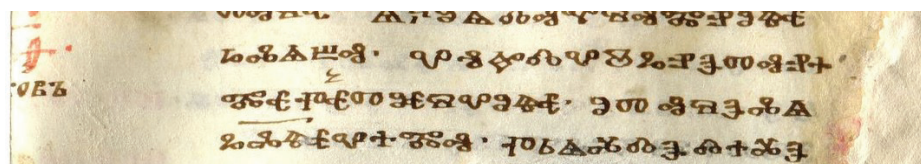
от Евангелието от Лука, защото там (но само в Лк 8:41) словосъчетанието е внесено в текста. Но по-вероятно е да става въпрос за две независими замени на чуждата дума, защото *архисинагогъ* и *архисинагоговъ* се срещат шест пъти в същия епизод в двете евангелия, без да са заместени от синоним.

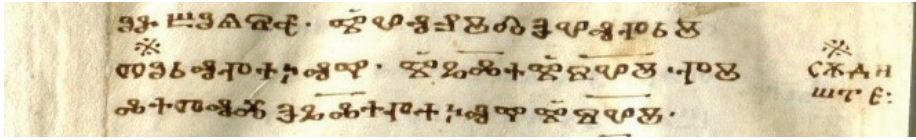
В други случаи предлаганите от преписвача на Зографското евангелие глоси не са уникални четения, но са засвидетелствани в славянската традиция по-късно и много рядко. Вариантът на л. 70v *воєводѣ* (към *ѿѿе мономахъ*, Мт 27:11) например се съгласува само с два привлечени в критическото издание на Евангелието от Матей преписа, Мирославовото и Карпинското евангелие.

Съпоставката с критическото издание на Евангелието от Йоан показва, че пояснението *ковъ* на л. 269v срещу изконното *патѣж* (*въздвигнетъ на ма патѣж своиѣ, τὴν πτέρυγαν*, Йо 13:18) е внесено в текста на Добромировото евангелие и в тълкуванията на Теофилакт Охридски.

Вариантът *сѣдиште* вместо *приторъ* (л. 283r, Йо 19:9) пък е отразен едва в Лондонското евангелие на цар Йоан Александър.

5.1. Общото впечатление от разгледаните различни вариантни четения в Зографското евангелие е, че в текста на паметника е прокарана частична лексикална редакция с цел а) подновяване на някои славянски лексеми и б) отстраняване или тълкуване на отделни чужди и неясни думи. Теоретично, изследваните три пласта могат да се дължат на протографа, на антиграфа или на преписвача на ръкописа и съответно могат да са въведени поетапно или едновременно. Съдейки по естеството на третата група примери — глосите в полето, оставени от ръката на кописта — можем да предполагаме, че този пласт е внесен от него, а не се дължи на неговия образец. Освен синоними, неповлияни от традицията, писачът предлага и собствени тълкувателни глоси, включително и към лични имена. Фактът, че е бил достатъчно внимателен да глосира текста, навярно означава, че той не е автор и на онези синоними, които са включени в самия текст. Тях трябва да отдадем на друг редактор, работил по антиграфа или протографа на Зографското евангелие. Следователно, материалът говори в полза на поетапно, неколкократно натрупване на лексикалните замени, отразени в изследвания глаголически паметник.

5.2. Това, което обединява разгледаните три пласта на лексикално редактиране в Зографското евангелие, е, от една страна, типологическото сходство и, от друга страна, липсата на системност — няма основания да се твърди, че редактирането е прокарано целенасочено в целия обем на ръкописа. Именно липсата на системност и малкото на брой иновации спрямо преобладаващите архаични езикови, правописни, палеографски характеристики води изследователите до толкова противоречиви предположения относно мястото и времето на създаване на един от най-ранните глаголически ръкописи, достигнали до нас.

Библиография

ВНГ

Bibliotheca Hagiographica Graeca, 1–3, F. Halkin, ed. (Subsidia Hagiographica 8a), Bruxelles, 1957; *Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, F. Halkin, ed., (Subsidia Hagiographica 47), Bruxelles, 1969; *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, F. Halkin, ed. (Subsidia Hagiographica 65), Bruxelles, 1984.

Dybo 2010

Dybo A., Bulgars and Slavs: Phonetic Features in Early Loanwords, *Studies on the Turkic World, Festschrift in Honour of Stanisław Stachowski*, E. Mańczak-Wohlfeld, B. Podolak, eds., Kraków, 2010, 21–40.

ESJS 1992

Etymologický slovník jazyka staroslověnského, 3, dělo–gospod', E. Havlová, ed., Praha, 1992.

Jagić 1879

Jagić V., *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*, Berolinum, 1879 [reprint: Graz, 1954].

Macrobert 2014

Macrobert C. M., On the Headings and Marginal Notes in the two Glagolitic Psalter Manuscripts in S. Catherine's Monastery on Mount Sinai, *Philology Broad and Deep: In Memoriam Horace Gray Lunt*, M. S. Flier, D. J. Birnbaum, C. M. Vakareliyska, eds., Bloomington, IN, 2014, 175–185.

Miklosich 1862–1865

Miklosich F., *Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum emendatum auctum*, Vindobona, 1862–1865.

Moszyński 1967

Moszyński L., Kanony Euzebiusza w głągolskim rękopisie kodeksu Zografskiego, *Słowo*, 25–26, 1976, 77–119.

——— 1968a

Moszyński L., Pokrewieństwo najstarszych staro-cerkiewno-słowiańskich tekstów ewangelijnych w świetle statystyki słownikowej, *Slavia Occidentalis*, 27, 1968, 153–158.

——— 1968b

Moszyński L., Zróżnicowanie leksykalne najstarszych staro-cerkiewno-słowiańskich tekstów ewangelijnych, *Z polskich studiów slawistycznych. 3. Językoznawstwo. Prace na VI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Pradze 1968*, Warszawa, 1968, 195–204.

Pronk-Tiethoff 2013

Pronk-Tiethoff S., *The Germanic Loanwords in Proto-Slavic* [Leiden Studies in Indo-European], Amsterdam – New York, NY, 2013.

Алексеев et al. 1998

Алексеев А. А., Пичхадзе А. А., Бабицкая М. Б., изд., подг., *Евангелие от Иоанна в славянской традиции*, С.-Петербург, 1998.

——— 2005

Алексеев А. А., Пичхадзе А. А., Бабицкая М. Б., изд., подг., *Евангелие от Матфея в славянской традиции*, С.-Петербург, 2005.

Баранкова 1982

Баранкова Г. С., Глоссирование как прием редактирования в списках поздней русской редакции Шестоднева, *История русского языка. Памятники XI–XVIII в.*, Москва, 1982, 30–56.

——— 2001

Баранкова Г. С., О лексической правке в списках Богословия Иоанна Дамаскина, *Русский язык в научном освещении*, 2001, 2, 168–190.

Вилкул 2015

Вилкул Т. Л., *Книга Исход. Древнеславянский полный (четий) текст по спискам XIV–XVI веков*, Москва, 2015.

Львов 1966

Львов А. С., *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Москва, 1966.

Максимович 2004

Максимович К. А., *Законъ соудьныи людѣмъ. Источниковедческие и лингвистические аспекты исследования славянского юридического памятника*, Москва, 2004.

Милтенов 2008

Милтенов Я., Лексиката на Диалозите на Псевдо-Кесарий в контекста на литературната им история през XV–XVI в. в Русия, *Преславска книжовна школа*, 10, 2008, 372–382.

Пентковская 2016

Пентковская Т. В., Адаптирующие глоссы в поздних церковнославянских переводах с греческого, *Вестник Московского университета. Серия 9: Филология*, 1, 2016, 26–45.

Ралева 2015

Ралева Ц. Х., Глоссирование в древнейших русских рукописях как лингво-текстологическое явление, *Русский язык и литература в пространстве мировой культуры. Материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ: в 15 томах. Т. 7. Направление 6. Современная русская лексикография: теория и практика*, С.-Петербург, 2015, 158–163.

Славова 1989а

Славова Т., Преславска редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод, *Кирило-Методиевски студии*, 6, София, 1989, 15–129.

——— 1989б

Славова Т., Към локализацията на Зографското евангелие — старобългарски паметник от X–XI в., *Palaeobulgarica*, 13, 1989, 1, 33–38.

Срезневский 1893–1912

Срезневский И. И., *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, 1–3, С.-Петербург, 1893–1912.

СРЯ, 1–30–

Словарь русского языка XI–XVII в., 1–30–, Москва, 1975–2015–.

Станков 2016

Станков Р., *Древнеболгарские переводные тексты и проблема лексических моравизмов*, София, 2016.

Тасева, Йовчева 2003

Тасева Л., Йовчева М., *Книга на пророк Иезекиил с тълкования. Подбор на гръцкия текст: Т. Илиева (Старобългарският превод на Стария Завет, 2.)*, София, 2003.

Фасмер 1986

Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, 1–4, Москва, 1986–1987.

Федер 2007

Федер У., Методиевият превод на Скитския патерик (Методиевата зла хиена), *Кирило-Методиевски студии*, 17, 2007, 783–793.

References

Alekseev A. A., Pichkhadze A. A., Babitskaya M. B., eds., *Evangelie ot Ioanna v slavianskoi traditsii*, St. Petersburg, 1998.

Alekseev A. A., Pichkhadze A. A., Babitskaia M. B., eds., *Evangelie ot Matfeia v slavianskoi traditsii*, St. Petersburg, 2005.

Barankova G. S., Glossirovanie kak priem v spiskakh pozdnei russkoi redaktsii Shestodneva, *Istoriia russkogo iazyka. Pamiatniki XI–XVIII vv.*, Moscow, 1982, 30–56.

Barankova G. S., O leksicheskoi pravke v spiskakh Bogosloviia Ioanna Damaskina, *Russian Language and Linguistic Theory*, 2001, 2, 168–190.

Dybo A., Bulgars and Slavs: Phonetic Features in Early Loanwords, *Studies on the Turkic World, Festschrift in Honour of Stanisław Stachowski*, E. Mańczak-Wohlfeld, B. Podolak, eds., Kraków, 2010, 21–40.

Fasmer M., *Etimologicheskii slovar' russkogo iazyka*, 1–4, Moscow, 1986–1987.

Feder U., Metodieviiat prevod na Skitskiiia pateirik (Metodievata zla khiena), *Kirilo-Metodievski студии*, 17, 2007, 783–793.

Halkin F., ed., *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, 1–3 (Subsidia Hagiographica 8a), Bruxelles, 1957.

Halkin F., ed., *Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae* (Subsidia Hagiographica 47), Bruxelles, 1969.

Halkin F., ed., *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae* (Subsidia Hagiographica 65), Bruxelles, 1984.

Havlová E., ed., *Etymologický slovník jazyka staroslověnského, Seš. 3, dělo-gospod'*, Praha, 1992.

Lvov A. S., *Očerki po leksike pamiatnikov staroslavianskoi pis'mennosti*, Moscow, 1966.

Macrobot C. M., On the Headings and Marginal Notes in the two Glagolitic Psalter Manuscripts in S. Catherine's Monastery on Mount Sinai, *Philology Broad and Deep: In Memoriam Horace Gray Lunt*, M. S. Flier, D. J. Birnbaum, C. M. Vakareliyska, eds., Bloomington, IN, 2014, 175–185.

Maksimovich K. A., *Istochnikovedcheskie i lingvističeskie aspekty issledovaniia slavianskogo iuridičeskogo pamiatnika*, Moscow, 2004.

Miltenov Ya., Lexis of the Pseudo-Kaisarios *Erotapokriseis* in the Context of its Literary History in Russia (15th – 16th c.), *Preslav Literary School*, 10, 2008, 372–382.

Moszyński L., Pokrewieństwo najstarszych staro-cerkiewno-słowiańskich tekstów ewangelijnych w świetle statystyki słownikowej, *Slavia Occidentalis*, 27, 1968, 153–158.

Moszyński L., Zróznicowanie leksykalne najstarszych staro-cerkiewno-słowiańskich tekstów ewangelijnych, *Z polskich studiów slawistycznych. 3. Językoznawstwo. Prace na VI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Pradze 1968*, Warszawa, 1968, 195–204.

Moszyński L., Kanony Euzebiusza w głągolskim rękopisie kodeksu Zografskiego, *Slovo*, 25–26, 1976, 77–119.

Pentkovskaya T. V., Adapting Glosses in the Late Church Slavonic Translations from Greek, *Moscow State University Bulletin. Series 9. Philology*, 1, 2016, 26–45.

Pronk-Tiethoff S., *The Germanic Loanwords in Proto-Slavic* [Leiden Studies in Indo-European], Amsterdam, New York, NY, 2013.

Raleva Tz. Ch., Glossing in the Oldest Russian Manuscripts as a Linguistic and Textual Phenomenon, *Russkii iazyk i literatura v prostranstve mirovoi kultury. Materialy XIII Kongressa MAPRIAL: v 15 tomakh. Tom 7. Napravlenie 6. Sovremennaia russkaia leksikografija: teoriia i praktika*, St.-Petersburg, 2015, 158–163.

Slavova T., Kým lokalizatsiata na Zografskoto evangelie — starobŭlgarski pametnik ot X–XI v., *Palaeobulgarica*, 13, 1989, 1, 33–38.

Slavova T., Preslavska redaktsiia na Kirilo-Metodieviia starobŭlgarski evangelski prevod, *Kirilo-Metodievski studii*, 6, Sofia, 1989, 15–129.

Stankov R., *Drevnebolgarskie perevodcheskie teksty i problema leksicheskikh moravizmov*, Sofia, 2016.

Taseva L., Iovcheva M., *Kniga na prorok Iezekiil s tŭlkovaniia. Podbor na grŭtskiia tekst: T. Iliieva* (Starobŭlgarskiiat prevod na Stariia Zavet, 2), Sofia, 2003.

Vilkul T. L., *Kniga Iskhod. Drevneslavianskii polnyi (chetii) tekst po spiskam XIV–XVI vekov*, Moscow, 2015.

Явор Милтенов, доц. д-р

Институт за български език, Българска академия на науките

бул. „Шипченски проход“, № 52, бл. 17, ет. 6, каб. 611

1113 София

България / Bulgaria

yavor.miltenov@gmail.com

Received October 12, 2018